

Курганський Сергій

Від віче до цифрового протесту: етапи розвитку громадянського суспільства в Україні

УДК 316.334.5:004.738.5(477)"20/21"
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.12>

Курганський Сергій
аспірант кафедри політичних наук
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
ORCID: 0009-0000-0116-1277

У статті проаналізовано основні етапи розвитку громадянського суспільства в Україні від традиційних форм колективного волевиявлення, таких як віче та козацькі ради, до сучасних електронних та цифрових форматів участі. Розглянуто специфіку становлення громадянських ініціатив у періоді національно-визвольних рухів, пострадянської трансформації та демократизації після Революції Гідності. Особливу увагу приділено впливу цифровізації на зміну форм і механізмів громадянської активності: від офлайн-ініціатив до електронної участі, цифрових протестів, мережевої мобілізації та використання інформаційно-комунікаційних технологій для контролю за владою. Досліджено поняття «електронне громадянське суспільство» та «цифрове громадянське суспільство», встановлено їх відмінності, функціональні характеристики та потенціал для демократичного розвитку. У статті систематизовано основні риси цифрового громадянського суспільства: мультимедійність, доступність, інтерактивність, аналітичність і прозорість. Розглядається роль новітніх технологій – блокчейну, великих даних, штучного інтелекту – у процесах самоорганізації громадян та формуванні соціального впливу. Наголошено на зростанні значення онлайн-платформи, електронного врядування, соціальних мереж і краудсорсингових ініціатив у формуванні публічної політики. Обґрунтовано, що цифровий компонент громадянського суспільства є не лише технологічною модернізацією традиційних форм участі, але й якісно новим етапом розвитку національної політичної культури. Окреслено перспективи дослідження цифрового громадянства як чинника посилення демократичної участі, прозорості влади та стійкості суспільства в умовах гібридних загроз.

Ключові слова: громадянське суспільство, цифровий протест, електронна участь, демократизація, цифровізація, інтернет-активізм, Україна.

Вступ. Становлення та розвиток громадянського суспільства в Україні є тривалим і динамічним процесом, що охоплює історичні, соціальні, політичні та технологічні виміри. Від форм першого народовладдя, таких як віче чи козацькі ради, українське суспільство еволюціонувало до сучасних форм громадської активності, зокрема цифрових ініціатив, електронної демократії та онлайн-протестів. Така трансформація зумовлена як внутрішніми процесами національного визрівання, так і зовнішніми викликами, серед яких особисте значення мають війна, глобалізація, інформаційна експансія та цифровізація.

Упродовж XX–XXI століття громадянське суспільство в Україні набувало нових форм прояву: від радянських напівлегальних ініціатив до масштабних громадських рухів незалежності, Євромайдану, волонтерських мереж і цифрових платформ для мобілізації. З початком повномасштабної російської агресії 2022 року спостерігається посилення ролі громадян у забезпеченні стійкості держави, зокрема через цифрові інструменти самоорганізації, інформаційної боротьби та допомоги військовим і цивільним.

Сучасне громадянське суспільство дедалі більше інтегрується в цифровий простір, що вимагає нових підходів до його аналізу. Традиційні форми участі доповнюються або трансформуються за допомогою інтернет-технологій, блокчейну, соціальним мережам, мобільним додаткам тощо. У цьому контексті виникає

потреба в теоретичному осмисленні понять «електронне» та «цифрове громадянське суспільство», їх взаємозв'язку з демократичними процесами, суспільною стабільністю та державотворенням у кризовий період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку громадянського суспільства в Україні активно досліджується вітчизняними науковцями, зокрема А. Колодієм [9], І. Кресіною [10, с. 378–383], А. Карасем, Ф. Рудичем, Г. Зеленько, Ю. Загороднім, М. Михальченком, які адаптували західні концепції громадянського суспільства до українських умов. В їх роботах простежується еволюція форм громадської участі, а також аналізується взаємодія між громадянами та державою в процесі демократичного розвитку.

Історичний аспект формування українського громадянського суспільства розвивався через призму політичної та правової думки початку XX століття. Дослідження В. Винниченка [2, с. 247], М. Грушевського [5], В. Липинського [11], Д. Донцова [6, с. 98] відображають пошуки моделі суспільства, заснованої на національному самоврядуванні, солідарності та автономії. Ці праці змінюють роль концептуального підґрунтя для сучасного розуміння ролі громади у формуванні політичної системи.

Після проголошення незалежності України значна увага приділяється дослідженню громадянського суспільства в контексті посттоталітарної

трансформації. Автори таких праць, як С. Барматова [1], Д. Горелов, А. Єрмолаєв [7], О. Корнієвський, Ф. Шульженко [17] та інші, акцентують увагу на потребах постійного моніторингу стану громадських інституцій, аналізують бар'єри розвитку громадської активності, а також висвітлюють потенціал цифрових інструментів для демократизації суспільства. Протест, незважаючи на зростання кількості публікацій, проблема трансформації традиційних форм громадянської участі в цифрові форми взаємодії з владою залишається недостатньо вивченою, що обґрунтовує актуальність даного дослідження.

Метою статті є аналіз трансформації громадянського суспільства в Україні в історичній ретроспективі – від традиційних до цифрових форм активності, визначення ключових етапів цього розвитку, а також осмислення електронного та цифрового компонентів у формуванні демократичного суспільства в умовах війни, цифровізації та соціальних викликів. Особлива увага приділяється виявленню потенціалу цифрового громадянського суспільства для посилення громадянської участі, підзвітності влади та стійкості демократичних інститутів.

Методологічну основу дослідження складають історико-політичний підхід, структурно-функціональний аналіз для вивчення громадянської активності в різні періоди, а також порівняльний і контент-аналіз для зіставлення традиційних та цифрових форм громадянського суспільства.

Результати та дискусії. Розвиток громадянського суспільства в Україні є результатом тривалого й складного процесу саморозвитку. В умовах сьогодення його формування створюється для абсолютно нових цінностей, яких раніше не знала жодна європейська держава. Це обумовлює необхідність вироблення самобутньої української стратегії розвитку громадянського суспільства, заснованої на поєднанні різних культурних традицій, багатовікового історичного досвіду та унікального шляху соціокультурної еволюції. Такий підхід дозволяє не просто досліджувати західні зразки, а створювати власну модель громадянського суспільства, що відповідає національним реаліям і водночас гармонізується з європейським розвитком.

Громадянське суспільство є логічним підсумком усього попереднього історичного розвитку української державності. Воно формується природним шляхом як оптимальний варіант серед багатьох моделей суспільного устрою, апробованих у вітчизняній історії. Як слушно зазначають А. Колодій, громадянське суспільство – це не зашкарублий стереотип, а жива ідея, яка містить своє втілення з урахуванням специфіки традицій, менталітету і культурної спадщини населення [9, с. 79–82].

Історичні витоки українського громадянського суспільства варто шукати ще в епоху Київської Русі. Структура суспільного життя того часу вже містила зародкові форми громадської організації: сім'я, верв, вулиця, віче, ряд, церква та інші інститути. Як вказує А. Грамчук, одна із характерних особливостей цих інститутів, була їх екстремальність – стихійність і спорадичність громадської активності [4, с. 5–11].

Найважливішим органом народовладдя в Київській Русі було віче – зібрання вільних громадян, яке мало вирішальний вплив на долю держави. Віче приймало рішення щодо договорів із князями, укладення миру і війни, обрання владик, здійснювало законодавчі та судові функції, розпоряджалося земельними ресурсами й торговельними правилами. Участь у вічевих зборах була відкрита для представників роду – так званих «родовичів», а основними принципами їх взаємодії виступали чесність, щирість та збереження клятвених обіцянок у рамках укладеного договору («ряду») [12, с. 41–44].

Формування козацтва наприкінці XV ст. започаткувало нову фазу розвитку громадянського суспільства, що встановленням інноваційних демократичних засад організації. Основою демократичності козацького устрою стала практика делегування повноважень та відповідальності керівників перед громадою. Водночас важливо зауважити, що демократія в козацькому середовищі мала специфічний характер – вона виникла не як наслідок суспільного ідеалу, а як прагматична відповідь на необхідність організації спільних дій за відсутності централізованої влади.

На кінець XV століття елементи самоврядності зберігалися переважно в сільських громадах, але козацтво мало більш міський, військовий характер. Козаки уклали усні угоди, що мали цивільно-правову природу, а авторитет у середовищі базувався на особистих заслугах. З часом кланові зв'язки старшини почали знижувати цей авторитет, але козацтво все одно успішно передало ідеали лицарства, етику честі та військову стратегію. З початку XVI століття договірні відносини з елітою змінилися, а козаки відмовилися підкорятися підданським вимогам, що призвело до формування самостійних військово-політичних об'єднань, таких, як діяльність Д. Вишневецького.

Козацька демократія виникла в умовах відсутності державного контролю на певних територіях і мала первісний характер, що базувався на принципі рівності учасників та потреби в об'єднанні для досягнення спільної мети. Вона була спрямована на забезпечення безпеки і захисту інтересів учасників, а також відображала природну рівність між ними.

Перехід до новітнього етапу розвитку громадянського суспільства відбувся в XIX столітті, коли формувалася модерна українська нація. Інтелекту-

ція під впливом європейських ідей Просвітництва розгорнула активну культурну та політичну діяльність, спрямовану на національне відродження. В умовах імперського тиску українські громадські організації функціонували здебільшого у форматі культурно-освітніх та добродійних товариств.

Однією з визначальних організацій цього періоду стало товариство «Просвіта», засноване 1868 року у Львові. Основною програмою «Просвіти» було поширення освіти, розвитку української мови, культури та національної ідентичності серед широких верств населення. Філії поширилися по всій Галичині, Буковині, а також серед українських громад в інших регіонах.

Завдяки своїй діяльності «Просвіта» стала одним із каталізаторів формування національної свідомості, що заклало підвалини для подальшого розвитку політичної активності українців.

XX століття стало часом відродження ідей державності України та становлення громадянського суспільства. Українські діячі національно-визвольного руху, зокрема Т. Шевченко, М. Костомаров, І. Франко, М. Драгоманов, Б. Кістяківський, намагалися осмислити нові політичні реалії, що виникли після Першої світової війни та революцій у Східній Європі. Ідеї М. Грушевського і В. Винниченка стали основою для розвитку української національної ідеї, хоча їх підходи еволюціонували залежно від історичних умов.

Михайло Грушевський був ідеологом української державності, виступаючи за федеративний союз вільних народів через децентралізацію та автономію. Він вважав, що рушійною силою суспільного прогресу є солідарність і громадянське суспільство. Згодом його ідеї еволюціонували від автономізму до повної незалежності, що знайшло відображення в Універсалах Центральної Ради та проголошенні незалежності УНР у 1918 році.

Володимир Винниченко, відстоював позицію «революційної демократії» та наголошував на необхідності надання землі селянам, самоврядуючим на місцях та соціальних перетвореннях. Він вважав, що здобуття державності можливе через національне пробудження, соціальні реформи та освіченість нації. Визнавши помилки Центральної Ради, В. Винниченко підкреслював важливість одночасного національного та соціального визволення.

Концепція Вячеслава Липинського визначила роль національної еліти у становленні української державності. Він вважав, що українська аристократія повинна мати моральний авторитет і матеріальну силу для організації нації в боротьбі за її існування. В. Липинський наголошував на важливості децентралізації, місцевого самоврядування, верховенства закону та розвитку громадянського суспільства, вважаючи, що клас хліборобів є основою для консолідації нації [2, с. 247].

Національно-визвольні змагання 1917–1920 років завершилися поразкою української демократії, оскільки соціальні питання переважили прагнення до незалежності. Дмитро Донцов вказував на змішання різних ідеологій як одну з причин поразки, що позбавило український рух чіткої ідеї та рішучості. Він також підкреслював, що між європейською та російською цивілізаціями стався конфлікт і Україна повинна орієнтуватися на західні цінності. Після встановлення тоталітарних режимів в Європі й комунізму в Росії можливості для відновлення боротьби були обмежені, що вплинуло на розвиток громадянського суспільства в Україні [6, с. 98].

Після Другої світової війни в Україні виник рух шістдесятників, спрямований на відродження української мови та національної свідомості, зокрема через створення «Клубу творчої молоді» у 1959 році. Водночас формувалася правозахисна діяльність, зокрема через Українську громадську групу сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ), яка стала першою правозахисною організацією в Україні. УГГ ставила за мету домагатися виконання прав людини, поширювати знання про Декларацію прав людини, відстоювати права України на міжнародних форумах і фіксувати порушення прав українців [16, с. 282–284].

У період радянського правління в Україні громадська активність була обмежена та часто носила неофіційний характер, особливо в формі дисидентського руху. Цей рух об'єднував правозахисників, представників національно-визвольних рухів і самвидавців, які протистояли системі, що прагнула контролювати суспільство. Дисиденти боролися за права людини та свободи, проте їх діяльність була обмежена репресіями та арештами.

Радянська держава нав'язувала своє бачення громадського життя, де індивідуальна ініціатива підпорядковувалася державним інтересам. Громадські організації фактично виконували роль інструментів мобілізації, а участь у них була формальною. Пасивність населення формувалася під впливом примусової модернізації та активної участі в акціях, санкціонованих владою, що не дозволяло розвитку справжнього громадянського суспільства.

Наприкінці 1980-х років розпочався процес відродження громадського життя та політичного плюралізму. З'являлися нові організації, такі, як Культурологічний клуб у Києві, Товариство української мови, екологічні рухи та правозахисні організації («Меморіал» та ін.). Ці ініціативи, хоча і прикривали свої політичні сили культурними чи екологічними гаслами, стали важливим етапом у розвитку громадянського суспільства в Україні.

Відновлення політичного плюралізму в Україні розпочалося в 1988–1989 роках і стало першим етапом перед переходом до багатопартійності.

Ключовою подією стало створення Народного Руху України, який об'єднав антикомуністичні та національні ідеї. Водночас відроджувалися громадські організації, часто політизовані, такі як Культурологічний клуб у Києві, Товариство української мови ім. Шевченка, Товариство Лева у Львові, екологічні рухи та «Меморіал». Ці організації виступали за культурні, екологічні й економічні зміни, хоча їхні діячі прагнули до політичних змін [8, с. 79–82].

У цьому контексті дедалі активніше заявляли про себе сили, що виводили свої засади з правозахисної діяльності й поступово трансформувалися у відкриті політичні структури. Важливу роль у цьому процесі відіграли дисидентські організації, які виступали не лише за дотримання прав людини, а й за радикальну зміну суспільного устрою.

Першими на політичній арені з'явилися правозахисні дисидентські групи, зокрема Українська Гельсінська Спілка (УГС), яка в 1988 році стала політичною організацією, оприлюднивши свою «декларацію принципів». Того ж року в Україні почала набувати популярність ідея створення демократичного руху на зразок народних фронтів країн Балтії. Масові мітинги на підтримку цієї ідеї пройшли у Львові та в інших регіонах країни. Восени 1988 року було висунуто ідею створення Народного Руху України, який став альтернативною політичною силою після Установчого з'їзду у вересні 1989 року. Це сприяло легалізації політичного плюралізму та створенню нових партій, а період формування політичних партій почався в 1990 році.

Події кінця 1980-х років стали поштовхом для відродження українського громадянського руху на новому етапі.

У 1988 році Українська Гельсінська група відновила свою діяльність у новому форматі – як Спілка, що поставила перед собою завдання розробити чіткі засади формування громадянського суспільства і незалежної української держави. Серед ключових пріоритетів визначалися: ліквідація цензури, звільнення політичних в'язнів, реальне забезпечення прав і свобод людини – свободи слова, свободи асоціацій, вільного висловлювання поглядів, підтримка творчих і наукових об'єднань, а також досягнення державного суверенітету України.

Після здобуття незалежності в 1991 році український громадянський рух вступив у нову історичну фазу розвитку, тісно пов'язану з процесами державотворення.

Розбудова громадянського суспільства в незалежній Україні відбувалася поступово і пройшла чотири основні періоди. Перший із них розпочався 1991 року з прийняттям Акта проголошення незалежності України. Саме в цей час паралельно активізувалося громадське життя та відбувалося

становлення політичного плюралізму. Цей етап позначився початком формування багатопартійної системи та створення мережі недержавних громадських організацій.

Ідея громадянського суспільства відповідала прагненню значної частини населення до побудови демократичної системи влади, кардинального оновлення відносин між громадянами та державою, розвитку свободи думки й забезпечення права на політичний вибір. Упродовж 1991–1996 років було здійснено низку важливих заходів: започатковано ринкову економіку, утверджено основи демократизації суспільно-політичного життя, закладено принципи нового державного устрою через розподіл влади, створено законодавчі основи інститутів президентства, парламенту, виконавчої влади, судової системи та місцевого самоврядування [3, с. 38].

У цей час більшість громадських організацій активно визначали свої місії та шукали власні ніші в суспільному житті. Це свідчило про активне формування основ громадянського суспільства. Характерними рисами цього періоду стали зростання активності та орієнтація на людину як головну цінність. Концепція громадянського суспільства поступово закріплювалася в науковому дискурсі.

Утім, ефективному розвитку громадянської сфери перешкоджали економічні кризи, соціальна апатія, низька політична культура широких верств населення, а також невиразність внутрішньої та зовнішньої політики держави. Незважаючи на це, спостерігалися і позитивні тенденції: формування опозиційних партій і блоків, підвищення громадської активності, поступова деполітизація багатьох громадських організацій, які почали зосереджуватися на соціальній роботі та захисті прав людини.

Особливо важливою була поява численних громадських об'єднань, які перебрали на себе ініціативу у становленні громадянського суспільства, заклавши основу для подальшої еволюції демократичних процесів [13, с. 226].

На початку нового тисячоліття українське громадянське суспільство вступило в етап нових викликів і можливостей, які вимагали переосмислення форм участі громадян у суспільному житті.

Другий період розвитку громадянського суспільства в Україні охоплює часовий проміжок від 1996 до 2004 року. Його початок позначений ухваленням Конституції України 28 червня 1996 року, яка закріпила основні принципи правової, демократичної, соціальної держави й окреслила нові можливості для становлення громадянських інститутів. Конституційне право громадян на свободу об'єднань, участь у громадському та політичному житті створило базу для розвитку організованого громадянського суспільства.

У цей період спостерігалось зростання ролі громадських організацій у суспільному житті: вони стали помітними суб'єктами суспільно-політичних процесів. Створювалися нові об'єднання, фонди, асоціації, активно розвивалися незалежні медіа та ініціативи сприяння розвитку місцевого самоврядування. Все більшого значення набували громадські слухання, круглі столи, громадські ради при органах влади.

Водночас зросла взаємодія громадських організацій із міжнародними інституціями: створювалися спільні проекти у сфері прав людини, розвитку демократії, освіти та культури. Західні донори (зокрема, USAID, Фонд «Відродження», Представництво ЄС в Україні) активно підтримували розвиток громадянських ініціатив.

Проте, попри активізацію громадянського сектору, залишилися й суттєві виклики.

Серед них – обмежений доступ до фінансування для більшості організацій, низький рівень довіри населення до громадських структур, а також формалізація діяльності окремих об'єднань, які перетворювалися радше на інструменти політичного лобізму, ніж на справжніх представників громадських інтересів.

Поступово в суспільній свідомості визрівала готовність до активніших форм участі у захисті своїх прав і свобод.

Важливо зазначити, що наприкінці цього етапу Українське громадянське суспільство почало шукати нові інструменти впливу на владу, відходячи від класичних форм організації протесту. Перші спроби мобілізації через Інтернет, використання мобільного зв'язку для координації дій громадських активістів заклали підвалини для подій, які згодом увійдуть в історію як Помаранчева революція.

Саме Помаранчева революція 2004 року стала знаковою віхою в еволюції громадянського суспільства України, вивівши його на якісно новий рівень самосвідомості та мобілізації.

Під час виборчої кампанії 2004 року громадянське суспільство проявило себе як організована, згуртована сила, здатна чинити ефективний тиск на владу. Незалежні медіа, студентські об'єднання, правозахисні організації і громадські рухи об'єднали зусилля для захисту демократичних процедур і виборчого права. Одним із символів цієї мобілізації став рух «Пора», який використав новітні методи ненасильницького спротиву, інформаційні технології, мережеву комунікацію для організації акцій протесту.

Помаранчева революція показала, що громадянське суспільство в Україні здатне не лише реагувати на виклики, а й виступати рушієм політичних змін.

Таким чином, у період з 1996 по 2004 рік відбулася важлива трансформація: громадянське

суспільство в Україні стало свідомим суб'єктом суспільно-політичного процесу, готовим відстоювати демократичні цінності як через інституційні механізми, так і через масову громадянську мобілізацію.

Ніні перед Україною, яка обрала шлях демократичного розвитку, стоять непрості завдання: необхідно змінити ставлення громадян до влади, подолати недовіру до державних інституцій і відчуження значної частини населення від громадського та політичного життя. Також важливим є подолання тоталітарних стереотипів у свідомості людей, що досі зберігаються як рудименти минулого.

Потрібно посилити контроль громадянського суспільства над владними структурами, обмежити вплив державних чиновників та сприяти реальному втіленню принципів демократії у діяльності формальних інститутів влади.

Сучасна ситуація в Україні характеризується паралельним процесом формування громадянського суспільства та правової держави. Цей процес відбувається в межах міжнародного правового поля, де права людини і громадянина підпорядковані нормам міжнародного права, що передбачає заборону будь-якої дискримінації за віком, статтю, національністю, політичними переконаннями, релігією чи іншими ознаками. Захист прав людини забезпечується як через судові органи, так і через громадські організації. Поширюється ідея поваги до людської гідності, права вільного волевиявлення в духовній, світоглядній та політичній сферах.

На підтвердження успіхів у становленні громадянського суспільства в Україні варто навести слова Д. Лафа, експерта британського аналітичного центру Chatham House, який зауважив, що в Україні існує громадянське суспільство, цілеспрямоване і наполегливе. На його думку, саме активність громадян може стати рушієм змін, здатним витіснити політичний клас, переплетений з олігархічними інтересами, і сприяти перетворенню України на відкриту та демократичну державу. Попри близькість до росії і супутні виклики Україна дедалі більше утверджує себе як частину європейського політичного й економічного простору [15].

Паралельно із загальним розвитком громадянського суспільства відбуваються суттєві зміни у сфері комунікації.

За останні тридцять років стрімкий розвиток інтернет-технологій призвів до того, що мільярди людей у всьому світі активно їх використовують в повсякденному житті. Це суттєво вплинуло і на механізми функціонування громадянського суспільства. Інтернет став основним комунікативним майданчиком для всіх громадянських ініціатив, незалежних від сфери їхньої діяльності.

Тільки-но ЗМІ та журналісти почали активно застосовувати інтернет-технології для взаємодії з аудиторією, розпочалося вивчення впливу інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на розвиток громадянського суспільства.

Українські науковці М. Мухіна та К. Трима [14, с. 176–178] зазначають, що трансформація громадянського суспільства під впливом інтернет-технологій дала підстави говорити про появу «електронного громадянського суспільства». Його можна розглядати як сукупність недержавних і некомерційних громадських інституцій, об'єднань і окремих інтернет-користувачів, які діють у віртуальному просторі на засадах самоорганізації та самоврядування. При цьому, хоча ознаки традиційного й електронного громадянського суспільства схожі, основною відмінністю є те, що в першому акторами виступають фізичні об'єднання громадян, а в другому – мережеві об'єднання користувачів Інтернету [14, с. 177].

Г. Рейнгольд, дослідник розвитку інтернет-комунікацій, підкреслює, що спільноти виникають тоді, коли індивіди досить довго спілкуються через мережу і формують сталі взаємини. При цьому Інтернет усуває географічні обмеження, дозволяючи локальним громадам розширювати свої рамки до національного та міжнародного рівнів.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що Інтернет і соціальні мережі стали ключовими чинниками розвитку громадянського суспільства у ХХІ столітті. Вони не тільки забезпечили нові можливості для комунікації, мобілізації та координації дій громадян, а й сприяли формуванню нової електронно-цифрової підсистеми громадянського суспільства. Саме вона забезпечує активізацію участі громадян у суспільно-політичних процесах через цифрові платформи, онлайн-ініціативи, мережеві об'єднання.

Враховуючи вищезазначене, пропонуємо переглянути еволюцію розвитку громадянського су-

спільства в Україні за основними структурними компонентами з 1991 року по 2025 рік у табл. 1.

Структурування сучасного громадянського суспільства за різними компонентами допомагає зрозуміти багатогранність його діяльності та ролі в розвитку суспільства. Врахування політичних, економічних, соціальних, духовно-культурних, інформаційних та електронно-цифрових чинників дозволяє створити ефективну та інтегровану систему, яка відповідає на сучасні виклики та сприяє сталому розвитку України. Особливої ваги в новітніх умовах набуває електронно-цифрова компонента, яка стала потужним інструментом мобілізації громадян та розвитку цифрового активізму. У зв'язку з цим доцільно детальніше відобразити поняття «електронне громадянське суспільство» та «цифрове громадянське суспільство», оскільки вони є взаємопов'язаними, але не тотожними.

Електронне громадянське суспільство – це сукупність громадянських організацій, ініціатив та окремих громадян, які активно використовують інформаційно-комунікаційні технології для участі в суспільному житті, впливу на державну політику та реалізацію громадянських прав і свобод. До засобів ІКТ належать Інтернет, соціальні мережі, мобільні додатки, електронні платформи для участі в прийнятті рішень.

Цифрове громадянське суспільство передбачає більш широке явище: не лише використання наявних інформаційно-комунікаційних технологій, а й інтеграцію новітніх технологій (блокчейн, штучний інтелект, аналітика великих даних) у механізми взаємодії громадян та держави, формування нових форматів участі та контролю.

Основні риси електронного громадянського суспільства можна згрупувати так:

– доступність та широке використання інформаційно-комунікаційних технологій – поширення соціальних мереж, державних електронних платформ (зокрема таких, як «Дія», «Е-петиції», портал

Таблиця 1

Структура розвитку громадянського суспільства за основними компонентами з 1991 року по 2025 рік

Період	Основні компоненти громадянського суспільства	Особливості розвитку
1991–2000	Класичні громадські організації (спілки, асоціації, партії, профспілки)	Перший етап становлення; низький рівень самоорганізації, обмежена масовість
2001–2010	Розширення громадських ініціатив Поява аналітичних центрів та незалежних ЗМІ	Формування культури волонтерства; поступова професіоналізація НУО
2011–2014	Активізація протестних рухів (Євромайдан) Використання соціальних мереж у мобілізації	Інтернет і соцмережі як новий канал об'єднання та впливу
2015–2020	Волонтерський рух Мережеві громадські об'єднання (онлайн-спільноти)	Післявоєнна консолідація суспільства, ріст впливу цифрових ініціатив
2021–н.ч.	Електронно-цифрова підсистема громадянського суспільства Цифрові платформи для адвокації	Цифровізація громадської діяльності; розвиток електронного врядування

відкритих даних data.gov.ua), які сприяють участі громадян у суспільному житті;

– активізація громадських рухів та формування громадянської позиції – завдяки цифровим інструментам здійснюється оперативне об'єднання громадян навколо важливих питань (наприклад, мобілізація протестних настроїв через Facebook та Telegram під час подій Євромайдану);

– підвищення прозорості й підзвітності влади – використання інформаційно-комунікаційні технології для моніторингу та контролю рішень органів влади (системи електронного декларування, «ProZorro» для прозорих державних закупівель, «Відкритий бюджет» для місцевих громад);

– забезпечення соціальної взаємодії та мобілізації – інформаційно-комунікаційні технології сприяють координації дій у реальному часі, дозволяючи швидко організовувати акції, волонтерські ініціативи (наприклад, цифрові спільноти допомоги під час війни в Україні, 2022–2025 рр.).

Таким чином, електронне громадянське суспільство в Україні стало ключовим чинником підвищення громадської активності, прозорості державного управління та розвитку цифрової демократії.

Передумовами розвитку електронного громадянського суспільства та посилення його впливу на «дорослішання» української нації, з урахуванням політичних, економічних, соціальних, інформаційних та духовно-культурних чинників можна побачити у табл. 2.

Таким чином, сучасне електронне громадянське суспільство в Україні є інтегрованою частиною загального процесу демократизації та модернізації держави. Воно не лише розширює традиційні форми участі, а й створює нові інструменти для ефективного впливу громадян на життя країни, що особливо важливо в умовах гібридної війни та інформаційних викликів.

Таким чином, формування електронного громадянського суспільства є важливим етапом на шляху до зрілості української нації. Це явище сприяє активній участі громадян у суспільних про-

цесах, підвищує прозорість та підзвітність уряду, зміцнює соціальні зв'язки й стимулює економічний розвиток.

Разом із тим, розвиток електронного громадянського суспільства потребує:

- постійного вдосконалення інформаційно-комунікаційних технологій;
- наявності політичної волі для підтримки електронної демократії;
- освітніх та культурних змін у суспільстві (особливо у сфері цифрової грамотності);
- економічних інвестицій в інфраструктуру та інновації.

Електронне громадянське суспільство відіграє ключову роль у підвищенні рівня громадянської участі, розвитку громадянської культури, забезпеченні прозорості державного управління та підвищенні стійкості суспільства до криз і викликів, особливо в умовах гібридної війни та інформаційної агресії.

Електронне громадянське суспільство має низку характерних рис, які відрізняють його від традиційних форм громадянської активності, серед яких:

– Онлайн-доступність – доступ до громадянської активності для всіх, хто має підключення до Інтернету, що дозволяє залучати значно ширше коло учасників, ніж фізичні зібрання.

– Низький поріг входу та відносно невеликі витрати – створення та підтримка електронних громадських ініціатив є фінансово доступнішими порівняно з традиційними форматами.

– Висока швидкість мобілізації та масштабність впливу – цифрові платформи дозволяють миттєво поширювати інформацію та організовувати широкомасштабні дії (наприклад, флешмоби, онлайн-петиції, краудфандингові кампанії).

Загалом електронний компонент громадянського суспільства сприяє:

- розширенню участі громадян;
- зниженню бар'єрів до громадянської активності;

Таблиця 2

Вплив електронного громадянського суспільства на зрілість нації

Компонента	Передумови розвитку
Політична	– Гарантії свободи слова, права на доступ до інформації та захисту приватності – Підтримка відкритості державних процесів через електронні платформи (Е-петиції, електронне голосування на місцевому рівні)
Економічна	– Доступність цифрової інфраструктури для широких верств населення (державні програми «Дія.Цифрова освіта») – Розвиток цифрової економіки та електронної комерції (ФОП онлайн, податкова через «Дію»)
Соціальна	– Підвищення цифрової грамотності населення – Подолання цифрового розриву між різними групами громадян
Інформаційна	– Вільний обіг інформації в цифровому середовищі – Захист інформаційної безпеки та приватності громадян
Духовно-культурна	– Формування культури громадянської активності в цифровому просторі – Підтримка традицій демократичного врядування в нових технологічних умовах

- підвищенню ефективності організації громадянських ініціатив;

- залученню нових груп населення, зокрема молоді, до суспільного життя.

Цифрове громадянське суспільство – це поняття ширше, ніж електронне громадянське суспільство. Воно охоплює всі форми громадянської активності, що здійснюються із використанням найновіших цифрових технологій.

Воно включає не лише Інтернет та соціальні мережі, а й використання:

- аналітики великих даних (Big Data) для прогнозування суспільних трендів;

- штучного інтелекту (AI) для автоматизації суспільних ініціатив;

- блокчейн-технологій для підвищення прозорості та безпеки;

- інноваційних цифрових платформ для мобілізації та комунікації громадян.

Ключові особливості цифрового громадянського суспільства:

- Інтеграція інноваційних технологій у реалізацію громадянських ініціатив і проєктів (наприклад, застосування чат-ботів для консультацій громадян).

- Мультимедійність – використання інтерактивних форматів (відео, віртуальна реальність, доповнена реальність) для залучення та навчання учасників.

- Big Data та аналітика – збір та аналіз даних для підвищення ефективності громадянських дій та стратегічного планування.

- Блокчейн-рішення – для забезпечення прозорості голосувань, краудфандингових кампаній та волонтерських проєктів.

Таким чином, електронне громадянське суспільство зосереджується переважно на використанні Інтернету та інформаційно-комунікаційні технології, а цифрове громадянське суспільство включає ширший набір технологій та підходів, що відображає глибшу трансформацію суспільних практик у цифрову епоху.

Обидва феномени є складовими сучасної демократичної трансформації й виступають рушіями активізації громадян, посилення відкритості держави та формування інноваційного суспільства в Україні.

У контексті глобальної цифровізації становлення електронного та цифрового громадянського суспільства відкриває нові можливості для розвитку демократії, громадянської активності та побудови відкритого суспільства в Україні. Сучасні інформаційні технології вже не просто інструменти підтримки суспільних процесів, а фактори їх трансформації, що формують нові моделі взаємодії між громадянами, державними інституціями та громадськими організаціями. Успішний розвиток електронного та цифрового

громадянського суспільства стає запорукою стійкості держави, її здатності ефективно відповідати на виклики гібридної війни, глобальної конкуренції та внутрішніх суспільних змін.

Висновки. Під час дослідження встановлено, що громадянське суспільство в Україні пройшло складний і багатогранний шлях розвитку – від традиційних форм народної участі, таких як віче, до сучасних цифрових інструментів протесту та громадської активності. Аналіз показав, що кожен історичний етап був зумовлений соціальними, політичними та технологічними змінами, а перехід до цифрового громадянського суспільства відкриває нові можливості для участі громадян у процесі ухвалення рішень, підвищив прозорість влади та активізував мобілізаційні механізми суспільства.

Разом із позитивними аспектами цифрової трансформації громадянської активності дослідження виявило низку викликів: загрозу інформаційних маніпуляцій, ризики кібербезпеки, цифрову нерівність серед громадян, а також спроби обмеження цифрових свобод з боку окремих владних інституцій. Визначено, що ефективність електронних і цифрових форм громадянської участі значною мірою залежить від рівня довіри в суспільстві, доступності цифрової інфраструктури та якості комунікації між громадянами та державою.

Для подальшого розвитку громадянського суспільства в цифрову епоху необхідно створювати сприятливі умови для активності громадян через удосконалення нормативно-правової бази, підтримку інноваційних платформ для громадської участі, забезпечення цифрової грамотності та захисту цифрових прав громадян. Подальші дослідження варто спрямувати на глибший аналіз еволюції громадянської активності в Україні в контексті новітніх глобальних викликів і технологічних трансформацій, що дозволить краще адаптувати демократичні процеси до реалій XXI століття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барматова С. П. (2012). Громадянське суспільство в Україні: тенденції та загрози. Ринок праці та зайнятість населення, (1), 27–29. http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpzn_2012_1_10
2. Винниченко В. (1990). Відродження нації: у 3 ч. Ч. 2: Історія української революції (березень 1917 р. – грудень 1919 р.). Київ: Політвидав України, с. 247.
3. Войтенко Т. О., Гончарук, О. С.Ю Привалова Ю. О. (2002). Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання, (с. 38). Київ.
4. Грамчук А. В. (2001). Особливості становлення громадянського суспільства в Україні: теорія і практика (Автореф. дис. канд. політ. наук) (с. 5–11). Одеса: Одеська національна юридична академія.

5. Грушевський, М. С. (2002). Твори: У 50 т. Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». Львів: Світ.

6. Донцов Д. (1957). Підстави нашу політику. Нью-Йорк.

7. Ермолаєв, А. В., Горелов, Д. М., Корнієвський, О. А., [та ін.]. (2012). Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналітична доповідь. Київ: НІСД.

8. Клещенко Н. О. (2024). Громадянське суспільство в Україні: сутнісні виміри. Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи: Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції (с. 79–82). Київ: НАУ.

9. Колодій А. (2002). На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. Львів: Червона Калина.

10. Кресіна І. О. (2013). Держава і громадянське суспільство: проблеми взаємодії. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*, (62), 378–383. http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_62_61

11. Липинський, В. (1954). Листи до братів-хліборобів. Нью-Йорк: Булава.

12. Лисенко Ю. В. (2024). Громадянське суспільство в Україні: тенденції функціонування в умовах воєнної загрози. У Трансформація світового криз призму війни та світу: Матеріали Міжнародного порядку наукової конференції (с. 136–139).

13. Моргун В. А. (2003). Періодизація розбудови громадянського суспільства в незалежній Україні (с. 226). Наука. Релігія. Суспільство (4).

14. Мухіна М. О., Трима, К. А. (2015). Концептуальні підходи до визначення поняття громадянського суспільства (с. 176–178). *Молодий вчений*, (2).

15. П'ять років після Євромайдану. (n.d.). Чи підвела Європу Україну? <https://www.bbc.com/ukrainian/news-46314077>

16. Українська суспільно-політична думка ХХ ст. (1983). Документи і матеріали (Т. 3). Мюнхен (с. 282–284).

17. Шульженко, Ф. П. (2015). Конституційні та адміністративно-правові питання становлення громадянського суспільства в Україні: історія і сучасність. *Історико-політичні студії*, (1), 94–100. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipc_2015_1_14

18. Яковенко Б. В. (2001). У чому причина занепаду та загибелі Київської Русі? *День*, № 36, 41.

Revolution (March 1917 – December 1919). Kyiv: Polityvdav Ukrainy, p. 247.

3. Voytenko T. O., Honcharuk O. S., Pryvalova Y. O. (2002). Civil Society in Ukraine: Analysis of Social Construction (p. 38). Kyiv.

4. Gramchuk A. V. (2001). Peculiarities of the formation of civil society in Ukraine: theory and practice (Author's dissertation, candidate of political sciences) (pp. 5–11). Odesa: Odesa National Law Academy.

5. Hrushevsky M. S. (2002). Works: U 50 vol. Vol. 1: Series “Social and political works (1894–1907)”. Lviv: Svit.

6. Dontsov D. (1957). Foundations of our policy. New York.

7. Yermolaev A. V., Goriyelov D. M., Kornievsky O. A., [et al.]. (2012). On the state of development of civil society in Ukraine: analytical report. Kyiv: NISD.

8. Kleshchenko N. O. (2024). Civil society in Ukraine: essential dimensions. In The Legal Paradigm of Ukraine's Restoration: Problems and Prospects: Proceedings of the XIV International Scientific and Practical Conference (pp. 79–82). Kyiv: NAU.

9. Kolodiy A. F. (2002). On the Way to Civil Society. Theoretical Principles and Socio-Cultural Prerequisites of Democratic Transformation in Ukraine. Lviv: Chervona Kalina.

10. Kresina I. O. (2013). State and Civil Society: Problems of Interaction. State and Law. Legal and Political Sciences, (62), 378–383. http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_62_61

11. Lypynskyi V. (1954). Letters to the Farmers' Brothers. New York: Bulava.

12. Lysenko Y. V. (2024). Civil Society in Ukraine: Trends in Functioning under Conditions of Military Threat. In Transformation of the World Order through the Prism of War and Peace: Proceedings of the International Scientific Conference (pp. 136–139).

13. Morgun V. A. (2003). Periodization of the Development of Civil Society in Independent Ukraine (p. 226). Science. Religion. Society, (4).

14. Mukhina M. O., Tryma K. A. (2015). Conceptual Approaches to the Definition of the Concept of Civil Society (pp. 176–178). *Young Scientist*, (2).

15. Five Years After Euromaidan. (n.d.). Has Europe Failed Ukraine? <https://www.bbc.com/ukrainian/news-46314077>

16. Ukrainian Socio-Political Thought in the 20th Century. (1983). Documents and Materials (Vol. 3). Miunkhen (pp. 282–284).

17. Shulzhenko F. P. (2015). Constitutions and administrative-legal issues of the formation of civil society in Ukraine: history and modernity. Historical and political studies, (1), 94–100. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipc_2015_1_14

18. Yakovenko B. V. (2001). What is the reason for the decline and death of Kyivan Rus? Day, No. 36, 41.

REFERENCES:

1. Barmatova S. P. (2012). Civil Society in Ukraine: Trends and Threats. Labor Market and Population Employment, (1), 27–29. http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpzn_2012_1_10

2. Vynnychenko V. (1990). The Renaissance of the Nation: in 3 Chapters. Part 2: History of the Ukrainian

From veche to digital protest: stages of civil society development in Ukraine

Kurhanskyi Serhiy

Postgraduate Student at the Department
of Political Science
Dragomanov Ukrainian State University
Pirogova str., 9, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0000-0116-1277

The article analyzes the main stages of civil society development in Ukraine, from traditional forms of collective expression such as veche and Cossack councils to modern electronic and digital formats of participation. It examines the specifics of civil initiatives during the periods of national liberation movements, post-Soviet transformation, and democratization after the Revolution of Dignity. Particular attention is given to the impact of digitalization on the evolution of forms and mechanisms of civic engagement—from offline initiatives to electronic participation, digital protests, network mobilization, and the use of information and communication technologies to monitor government actions. The concepts of "electronic civil society" and "digital civil society" are explored, with an emphasis on their differences, functional characteristics, and potential for democratic development. The article systematizes the key features of digital civil society: multimedia capacity, accessibility, interactivity, analytical focus, and transparency. The role of emerging technologies—blockchain, big data, artificial intelligence—in processes of citizen self-organization and the formation of social influence is considered. The increasing importance of online platforms, e-governance, social networks, and crowdsourcing initiatives in shaping public policy is highlighted. It is argued that the digital component of civil society represents not only a technological modernization of traditional forms of participation but also a qualitatively new stage in the development of national political culture. The article outlines prospects for studying digital citizenship as a factor in strengthening democratic participation, government transparency, and societal resilience in the context of hybrid threats.

Key words: civil society, digital protest, electronic participation, democratization, digitalization, internet activism, Ukraine.